

LISZKA JÓZSEF

A kávéfőző asszony

Folklóradalékok a paraszti kávézás története egy aspektusához (A „nagyanyám meséi” ciklusból)

JÓZSEF LISZKA

The Coffee-Making Woman: Folkloristic Notes on an Aspect of the History of Peasant Coffee Drinking

Keywords: verbal folklore; village taunts; village jests; falucsúfolók; anecdote; comparative folkloristics; orality; literacy; folklorism

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i4.03>

Az örökifjú Verebélyi Kincsónek, az ő kávéjára mindig számítvá, szeretettel

A báró még a kávéitalt, ezt a keserű szarlevet is képes leengedni a torkán. A görögök szállítják neki, egyenesen Sztambul segge lyukából. A kávé a törökök aljas mákonya. Gazemberség! Méreg! Ha Bulgáriában vagy Macedóniában elfognak egy szállítmányt, a kövérebb görög kereskedőket megnyúzzák, dugtak-e bőrük alá mérgezett kávészemeket, hogy haláluk után, bosszúból, halálos kávécserjék nőjenek a vérüket veszejtő földön. Az úr meg úgy szereti a kávéját, mint a bort. Érthetetlen dolog.

(Darvasi László: A könnyemutatványosok legendája)

Gyerekkoromban peredi nagyanyám szokott emlegetni egy balga asszonyt, az illet éccéri asszonynak (adott esetben éccéri embérnek vagy egyszerűen csak éccérinek) szokta titulálni, aki – mivel soha életében nem került kapcsolatba a babkávéval – a saját főzési szokásaira és tapasztalataira hagyatkozva azt gondolta, úgy kell elkészíteni, akár a babot. Azok a fránya pörkölt kávébabok viszont a szentnek sem akartak puhulni...

Jóval később került a kezembe Pelkó Péter közmondásgyűjteménye, amit lapozgatva eszembe jutott ez a gyerekkori emlék. A jeles „rosnyómegyei áldozár” ugyanis a következőt közli: „Tud hozzá, mint bajcsi asszony a kávéfőzéshez. Megfőzte, mint a babot.” (Pelkó 1864, 320. p.) Innentől érdekelni kezdett a dolog, mert a proverbium mögött nyilvánvalóan valamilyen epikus mag, történet lappang. Ahogy azt néhány évtizeddel Pelkó után Zámolyi Varga Mihály a *Gátfalvi arisztokraták* című, „humorisztikus korrajz a robotvilág-

ból” alcímű (műfajilag tényleg nem tudom másként definiálni) irományában is észrevette. A budapesti Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK) állományában a mű két vagy három kiadása található. A bizonytalanság abból ered, hogy a pozsonyi kiadást azon túlmenően, hogy volt egy szülő formátuma (Zámolyi 1897a), a kiadó, Tóvári Pelikán Krizsó (ezt megelőzően? párhuzamosan?) némileg megváltoztatott címmel besorolta az Oktató Népkönyvtár füzetei közé (is?). Ezek a példányok az OSZK-ban kolligátumként őrződtek meg, ám az eredeti, rózsaszín füzetborítókat és kísérőoldalakat is hozzákötötte az egykori gondos könyvtáros. Noha alighanem hiányosan, de nyilvánvaló, hogy az Oktató Népkönyvtár 6. évfolyamának egyes füzeteiben (a 6., 10–11., 12. egészen biztosan) a könyv egyes fejezetei láttak napvilágot, de ebből feltételezhetjük, hogy az egész mű megjelent ebben a formában is. (Zámolyi 1897b) Példányszámokról nincs tudomásom, a megjelenés helye azonban azt engedi feltételezni, hogy viszonylag nagy számban kerülhetett az olvasók kezébe. Aminek (ellenben!), lett légyen az akárhogyan, akármekkora példányszámban is, mivel egy lábjegyzetben történt apróbetűs felsorolásról van szó, a szájhagyományra gyakorolt hatását még minimálisnak sem igen gondolhatjuk. Megjegyzendő, hogy az egy évvel korábbi, némileg más című¹ nagybecskereki kiadásban ez az alább tárgyalandó jegyzék ráadásul még nem is szerepel. (Zámolyi 1896) Zámolyi Varga szó szerint a Pelkó-féle szóláshasonlatot ismétli, mégpedig utalva arra, hogy „köznépünk humora éppen páratlan”, majd lábjegyzetben folytatja: „ki győzné összeírni az adomákat, melyek p. o. e következő közmondásokhoz fűződnek?” És ebben a több mint félszáz tételből álló jegyzékben szerepel a bennünket most érdeklő példabeszéd is: *Tud hozzá, mint bajcsi asszony a kávéfőzéshez.* (Zámolyi 1897a, 13. p.) Kérdés viszont, mi alapján állíthatta össze ezt a listáját. Kizárólag a Pelkó Péter említett gyűjteményéből való kimásolgatás révén egészen biztosan nem.² Persze emlékezetére támaszkodva is írogathatta,³ de talán mégsem lesz haszontalan, ha körülnézünk feltételezhető forrásai közt.

Kovács Pál⁴ több mint száz évvel korábbi, Győrben kiadott közmondásgyűjteményével több átfedést is mutat Zámolyi Varga jegyzéke, de fontosabb, hogy mostani

1 Érdemes odafigyelni a címváltozatokra is. Amíg a rózsaszín füzetborító *A gátfalvi arisztokraták. Humoros rajzok a falusi életből* címen hirdeti, addig a belső címlapon a *Gátfalvi arisztokraták. Humoros korrajz a robotvilágról* megjelölés szerepel. (Zámolyi 1897b) Ugyanez a címe az egy évvel korábbi, nagybecskereki (Zámolyi 1896) és a pozsonyi kiadásnak is. (Zámolyi 1897b)

2 A Zámolyi Varga által felsoroltak mindegyike ugyanis nincs meg a rozsnói gyűjteményben, ami meg igen, például a *Mosolyog mint a rimóczi nyúl a nyárson* (Zámolyi 1897a, 13. p.), Pelkó gyűjteményében *Pislog, mint a rimóci nyúl* formában található, részletes magyarázattal. (Pelkó 1864, 287–288. p.)

3 Miközben ebbe az emlékezetbe különféle korábbi olvasmányélmények, hallomások, egyéb tapasztalatok révén kerülhettek adatok.

4 A szerző életrajzát és a szóban forgó gyűjtemény korabeli kontextusba helyezését s lehetséges forrásainak számbavételét a munka reprint kiadása kísérőfüzetének két tanulmánya taglalja. (Horváth 2008; Perger 2008)

témánkat már itt is megtaláljuk:⁵ „*Tud hozzá, mint a' Bajtsi Asszony a' kávé főzéshez.* Ennek parantsolja egy Úri ember vendégei lévén, hogy főzzön kávé, azt vélvén, hogy ért hozzá; meg-főzi, mint a babot, ki-tálolja, 's az Urak' eleibe teszi.” (Kovács 1794, 234. p.) A következő, a maga korában kéziratban maradt lejegyzés egy lelkésztől, Kresznerics Ferenctől (1766–1832) származik, s noha a forrásra való hivatkozása az „emlékezet segítsége”, a szinte szó szerinti egybeesés a Kovács Páltól való átvétel feltételezését indokolja: „*Tud hozzá, mint a' Bajtsi Asszony a' kávé főzéshez* – ennek parantsol egy úri ember, vendégei lévén, hogy főzzön kávé, azt vélvén, hogy ért hozzá, meg főzi mint a' babot, ki tálolja, és az Urak elejbe teszi.” (közreadja: Mészöly 1928, 220. p.) Ez viszont (kéziratos jellege okán) nyilván sem a kortárs (vagy későbbi) írásbeliségre, sem a szójhagyományra nem lehetett hatással. A szólást a legközelebb Ballagi Mór gyűjteményében találjuk, a forrás megjelölése nélkül, miközben egyértelműen a Kovács Pál-féle közlésnek látszik megfelelni: „*Tud hozzá, mint a Bajtsi asszony a kávéfőzéshez.* Ennek egy úri ember kávé, azt bab gyanánt megfőzte, kitálalta és így elibe tette. (Ballagi 1850, 426. p.) Ezt követően (szinte ezzel párhuzamosan) közmondásgyűjteményébe Erdélyi János is besorolja, forrásként a Kovács Pál-féle gyűjteményt tüntetve fel: „*Tud hozzá mint bajtsi asszony a kávéfőzéshez.* K⁶. A bajtsi asszony úgy főzte meg és tálalta fel urak elé a kávé, mint a babot. K.” (Erdélyi 1851, 23. p.) Tudomásom szerint ezt követően, a főzés címszó alatt a Czuczor Gergely és Fogarasi János szótára is hozza, már Erdélyire hivatkozva: „**FŐZÉS**, (fő-z-és) fn. tt. főzés-t, tb. ~ék. 1) Cselekvés, midőn valamit főzünk. Főzéshez fogni, látni. Gombóc-, káposzta-, húsfőzés. Kávéfőzés. Ért hozzá, mint bajtsi asszony a kávéfőzéshez. (Km.⁷). 2) Mesterség, mely ételek készítésében áll. Főzést tanulni.” (Czuczor–Fogarasi 1864, 951. p.) Gyűjteményébe Sirisaka Andor is felveszi, még ugyanabban az évben, mégpedig Kovács Pál gyűjteményére hivatkozva: „*Tud hozzá, mint bajtsi asszony a kávéfőzéshez.* (Megfőzte, mint a babot.)” (Sirisaka 1890, 235. p.), miközben szó szerint a Pelkó-féle változatot hozza.⁸ Végezetül Margalits Edének „a millenium évében”⁹ megjelent

5 Perger Gyula Kovács lehetséges forrásait vette számba, amiket egyébként maga a szerző is felsorol. (Kovács P. 1794, 3–8. p.) Ezek között, mint minden hasonló esetben a legsebezhetőbbek „a Nemzete szájából” származó adatok, amiket utólag bajos ellenőrizni. Mindamellett a most szóban forgó szólás (és a kapcsolódó történet) alighanem tényleg a kora- és környékbeli szójhagyományban gyökerezik. (Perger 2008, 28., 40. p.) Azt viszont nem tudni, hogy melyik Bajcs lehet a jelzett település. Kis- és Nagybjacs az Észak-Dunántúlon, vagy Bajcs (Bajč, Szlovákia) Érsekújvár közelében, a Kisalföld szlovákiai részén?

6 A K. rövidítés utalás a Kovács Pál-féle gyűjteményre.

7 A Km. rövidítés Erdélyi János *Magyar közmondások könyve* című munkájára vonatkozik.

8 Emlékeztetőül: „*Tud hozzá, mint bajtsi asszony a kávéfőzéshez.* Megfőzte, mint a babot.” (Pelkó 1864, 320. p.)

9 E meghatározás a belső címlapon olvasható, miközben a megjelenés dátuma a következő lap alján 1897.

gyűjteményében is megtaláljuk, forrásként szintén Kovács Pál publikációját feltüntetve: „Tud hozzá, mint bajcsi asszony a kávéfőzéshez. (Egészen főzte.)” (Margalits 1897, 407. p.) Mivel a maga idejében ez a kiadás volt a legaktuálisabb, legfrissebb, nem kizárt, hogy Zámolyi Varga közvetlenül innen merítette a példáját, példáit.

A fenti szóláshasonlat tehát a régiségben megvolt, de mivel a mindennapi gyakorlatból mára teljesen kikopott (manapság nincs ember, aki a tudatlanságot ezzel a szóláshasonlattal illusztrálná), ezért az újabb, mégoly terjedelmes magyar szólás- és közmondásgyűjtemények sem tartalmazzák. Szemerkenyi Ágnes vaskos (másfélezer oldalnyi!), az egész magyar nyelvterületre kiterjedő, a történeti anyagot is figyelembe vevő gyűjteményében (Szemerkenyi 2009) sem találjuk a most szóban forgó proverbiumot, noha mind Ballagi Mór, mind Czuczor Gergely és Fogarasi János, mind Erdélyi János, Kovács Pál, Margalits Ede, Pelkó Péter és Sirisaka Andor gyűjteménye szerepel a forrásjegyzékében. További, napjainkban is közkézen forgó szólás- és közmondásgyűjteményeinkben sem szerepel. (pl. Bárdosi 2015; Forgács 2004; Litovkina 2010; O. Nagy 1995; Ujváry 1996; Ujváry 2001) Ami viszont jóval meglepőbb, Vajda Mária, a magyar falucsúfolókat monografikusan feldolgozó munkájában sem találom. (Vajda 2006)

A szóláshasonlat epikai alapja (már magából a szerkezetből adódóan) akkor is nyilvánvaló, ha publikálói nem fűznek hozzá magyarázatot.¹⁰ Amint fentebb láthattuk, a szótárkészítők általában mégis (hiszen a mindenkori olvasóról nem feltételezhetjük, hogy ismeri a háttértörténetet), s mivel helynévhez is kötve van, adódik a falucsúfoló jellege.¹¹ Ez teljesen egyértelműen kiviláglik egy, Kálmány Lajos által közreadott kéziratos daloskönyv (kunsági: Sárréti dalkönyv) falusorolójából:

*Szent-Miklóson a kávé bab gyanánt megfőzték,
Hogy nem főlt adtak hozzá veszett teremteték;
De meg hogy ekképpen is lányra nem főzhették,
Jó füstölt, disznó hússal csak úgyan megették.*

(Kálmány 1878, 179. p.)

Szendrey Zsigmond ugyancsak falucsúfoló kategóriában tárgyalja őket és gyűjt össze belőlük egy csokorra valót, amiből kiderül, hogy az eset kezd elszakadni a bajcsi

10 Erdélyi kötete végén forrásait bemutatja, értelmezi, értékeli. Kovács Pállal kapcsolatban megjegyzi, hogy „ő közle először világosító anekdotákat”. (Erdélyi 1851, 451. p.)

11 Kovács Ágnes a rátótiádák (falucsúfolók) típusmutatójához írott előszavában viszont hangsúlyozza, hogy ezek a történetek, mivel az adott térség szóbeliségében közismertek voltak, általában nem hangzottak el. Elég volt egy állandó szófordulattal utalni rájuk. (Kovács Á. 1990, 14. p.)

asszonytól, s az általánosodás irányába halad: „Ért hozzá, mint a bajcsi [...], a csetneki [...], szentmiklósi [...] asszony a kávéfőzéshez: sóban-vízben megfőzte, mint a babot s füstölthússal feltálalta; hasonló a véneki asszony spárgafőzése, ki csak a spárga tövét főzte meg, mert a szárát még éretlennek találta...” (Sz. Zs. 1926, 45. p.) Ugyanő egy évvel későbbi tanulmányában az epikai maggal bíró falucsúfolók körében újfent felsorolja ezeket a példákat: „Ért hozzá, mint a szentmiklósi asszony a kávéfőzéshez (bágyanánt, füstölt disznóhússal megfőzte a csetneki [...], a bajcsi [...] asszony).” (Szendrey 1927, 38 p.) Mikszáth Kálmán, noha a falucsúfolók közt tárgyalja, de voltaképpen nemzetiségcsúfolóként emlegeti: „Sőt még a németek turpissága is sokszor lyukad ki ő rájuk: a csuszpajznak megfőzött kávé...” (Mikszáth 1879, 71–72. p. Vö. Mikszáth 1968, 297–298. p.)

Miközben tehát közmondásgyűjteményeink, ha nem is egyöntetűen, sorra hozzák a fentebb tárgyalt szóláshasonlatot, maga a magyarázó történet is meglehetősen korán adathozható a magyar írásbeliségben. Mégpedig az állandó szókapcsolattá vált szóláshasonlat említése nélkül. Fáy András meséinek első, bécsi kiadásába még nem vette föl (Fáy 1820), de a második, bővített pesti kiadásban már szerepel, akár nagyanyám szóhasználatában, konkrét településhez nem kötve:

A' kávé.

Egy tehetősebb parasztné, férje otthon nem létében Úri vendégségre hívta-meg szomszédnéit, 's Kávét főzött nekik. Nem tudván főzése módját csak mint babot tevé azt fel, 's főzé míg puhulását nem sejté. Rágja a' szomszéd – Koma – Sógor-asszony, 's lesi azt a' jó ízt, mely Urak kedves italává tevé. Végre ki fakad az egyik: már Néne! ha urak nem innák, én ugyan eb a' lelke kávéjából, meg nem innék egy kanállal, egy rügött borjúért! Ugyan nem így vagyunk e' mi a' Módi – 's Nagy Urak' számos bohóságával?

(Fáy 1828, 81. p.)

Istvánffy Gyula palóc adomákat és párbeszédet közreadó kis gyűjteményében, közelebbi helymeghatározás nélkül (viszont etnikaicsoport-csúfolóként) szintén hozza a történetet:¹²

12 Az Istvánffy Gyula által tervezett, de kéziratban marad, s végül Bodgál Ferenc révén 1963-ban kiadott palóc népköltési gyűjteményébe nem sorolta be az 1912-ben, az *Ethnographia* hasábjain megjelent gyűjtés darabjait. Istvánffy alighanem a könyv kéziratát valamivel korábban állíthatta össze, hiszen 1912-ben a Kisfaludy Társaságnak a kész („nyomdába adható”) kötet kéziratát felajánlja kiadásra. (Bodgál 1963, 17. p.) Mindamelllett a kötet minden egyes közlése lokalizálva van, az *Ethnographia*-beli közlés darabjai meg nem. (Istvánffy 1963)

Kérdi a kereskedő a palócz asszonyt, hogy miért nem visz szemes kávé is? Dehogyan viszek! Vittem má jecczér, oszt régvelteő' jestyig mindég ott feőtt gyisznaóhúsval, mégis csörgött, pégy' rá is habartam má'.

(Istvánffy 1912, 105. p.)

Mindamellet a történet – a publikált (de akár kézirat) népköltési gyűjtemények anyagának tükrében – a szóbeliségben aránylag ritkán fordul elő. Pontosabban viszonylag kevés a feljegyzett és publikált változat. Pedig nyilván megvan (volt) a szájhagyományban, ám a mesegyűjtők ennek a műfajnak hosszú ideig (azt afféle mostohagyerekként kezelve) nem szenteltek különösebb figyelmet, s általában a későbbi gyűjtők sem kérdeztek rá. Ezért (is) hiányozhat olyan fontos és alapos munkákból, mint Balázs Livia vagy Villányi Péter a közelmúltban megjelent átfogó gyűjteményeiből. (Balázs 2025; Villányi 2022) A történet az emlékezetben nyilván háttérbe szorult, s ha a gyűjtő céltudatosan (a lehetséges témák száma a végtelenhez közelít, lássuk be, miért is jutna bármi az eszébe!) nem kérdez rá vagy nem tereli a szót a kávéra, akkor könnyen rejtve maradhat.¹³ Árnalja a képet Balázs Livia a fentebb jelzett kötetben közzé nem tett adataival (lévén nem rábaközi a kutatópont), aminek közlési lehetőségéért ezúton is köszönetet mondok.¹⁴ A győri Rómer Flóris (korábban Xántus János) Múzeum adattárában található a következő, alighanem Fertőszentmiklósról vonatkozó történet:

Ért hozzá, mint szentmiklósi asszony a kávéfőzéshez

Na persze, ez is annyira ért hozzá, mint a szemmiklósi menyecske a kávéfőzéshez. Ugye ennek az ura eccer Győrbe vót, aztán valahun kávé ivott, aztán izlett ugye, aztán a is vett kávé. Otthon örömmel odaadja a fiatalasszonynak, hogy na, mit hoztam? mire hazagyűvők, főd meg! Leste az asszon, hogy mi a fene lehet az, megkérdezni nem akarta senkitől, nehogy megszójják, a vígin aztá arra jutott, hogy ez bab. Meg is főztö finomul főzeliknek, füstűtt sódérral. Na, gondúhatod, mit szót az ura! Na hát ezér mondják az illen mindenhe értőkre...¹⁵

Ugyanabban a kézirat gyűjteményben található egy hiányos feljegyzés („Ért hozzá, mint bajcsi asszony a kávéfőzéshez. A kávébabot odaadták, hogy főzze meg, hát meg-

13 Levélbeli megkeresésemre Magyar Zoltán azt válaszolta (amit ezúton is köszönök), hogy a történettel gyűjtései során nem találkozott, „igaz, nem is kerestem”. (2025. 10. 15.) A gyűjtési esetlegességekhez és azok szempontjainak történeti meghatározottságához lásd pl. Kovács Á. 1990, 10. p.; Liszka 2024, 19–20. p.; Žeňuchová 2016, 82. p.

14 Ahogy Lanczerdorfer Zsuzsannának is köszönöm jelen kézirat elkészítéséhez nyújtott levélbéli és telefonos segítségét.

15 Adatközlő: Id. Balázs József, Rábapordány, 1910, r. kat. Énekes Kálmán (sz. 1894) tanító (Rábapordány, Sopronkövesd, Sopronhórpács, Sopron) kézirat gyűjtése 1975-ből. (XJM-Na. 353-56/67)

főzte főzeléknek”), amiről gyanítható, hogy talán nem is a szóbeliségből, hanem irodalmi forrásból származhat. Akár inspirálhatta is a gyűjtőt, s ennek köszönhetően juthatott a fentebbi, rábapordányi történethez, aminek gyűjtési ideje kísértetiesen egybeesik azzal az időponttal, amikor nagyanyám mesélt nekem a balga *ëccëri* asszonyról. Lehet, hogy nagyjából az 1970-es évek volt ebben az esetben a tizenkettedik óra?

Kovács Ágnes az igaz, valóban megtörtént, konkrét esettől a falucsúfolóvá, mesévé, majd egy általános szöveggé válásnak tetszetős sémáját adja: „1) András András csíkmenasági ember így és így járt, 2) ugyanez a történet a menasági emberről, 3) a csíki székelyről, 4) a székelyről, 5) az egyszeri emberről.” (Kovács Á. 1990, 13. p.) Ez steril, afféle laboratóriumi környezetben, egyes esetekben teljesen kézenfekvőnek tűnik, mivel viszont a legtöbb magyar falucsúfoló nem áll meg önmagában, a nemzetközi anyagba való beágyazottsága egyértelmű, a fenti séma létjogosultsága azonnal megkérdőjeleződik. Hacsak nem feltételezzük, hogy egy magyar eredetű megtörtént eset textualizálódott a szöveges folklórban, majd Európa-szerte elterjedt. Na ugye, hogy nem. Egyes esetekben stimmelhet a séma, viszont ott meg kell nézni az elterjedtséget. Feltételezem, hogy alighanem lokális, regionális elterjedtséggel van az ilyen esetekben dolgunk. De ezt meg kellene vizsgálni, s ennek nem ez a rövid tanulmány a terepe. Mindamellet ezeknek a történeteknek a hangulata, az érvrendszere a valóban megtörténtséget imitálja még akkor is, ha köztük két évszázadnyi időbeli, és sok száz (ezer) kilométernyi távolság is van. A továbbiakban ebbe az irányba szeretnék elmenni.

Az általam ismert szlovák és cseh változatok meglepően egybecsengenek a magyarokkal, azzal a különbséggel, hogy tudomásom szerint sem a szlovák, sem a cseh proverbiumanyagban nem kapcsolódik hozzá állandósult szóláshasonlat. (pl. Čelakovský 1949; Zaorálek 1963; Záturecký 1896) Ismereteim szerint az első szlovák nyelvű variánsa Jozef Ignác Bajza, a maga korában (szlovák viszonylatban) egyedülálló anekdotagyűjteményében található:

312. Az uraknak fura ízlésük van

Egy jómódú, gazdag paraszt egyszer azt mondta a feleségének: „Asszony! Főzzünk egyszer már mi is azt a kávé. Hál’ Istennek, megvan rá a pénzünk, és keményen megdolgozunk érte. Ezért néha mi is megengedhetünk magunknak valami jobbat. Na, hát akkor vegyé! – mondta a feleség. Az első adandó alkalommal tehát a gazda vett két fontnyi szemeskávé, amit a felesége mind, ahogy volt, beleöntötte a fazékba. Mivel nem puhult, reggeltől délig főzte. Aztán egy tálba öntötte a vízzel együtt, és bableves módjára kanállal nekiláttak enni. A férj sokáig csóválta a fejét, végül kijelentette: ezeknek az uraknak azért fura ízlésük van!”¹⁶

16 **312. Páni mágu čudnú chuť.** *Nekterý dobre stogícý, magitný sedlák powedel ráz manželce swogég: ale babo! nawarme mi sebe těž guž těg kávy; wšak, i máme chwála Bohu za čo,*

Noha egyes kutatók feltételezik,¹⁷ hogy Bajza forrásainak egy része a korabeli szlovák szájhagyományban gyökereik, ezt bizonyítani bajosan lehet. Anekdotáinak csaknem a felét Andrád Sámuel kétkötetes gyűjteménye alapján ültette át szlovákra (vö. Liszka 2025), ez a szöveg viszont nem tartozik közéjük.

A 20. századi szlovák szóbeliségből a most tárgyalt anekdotatípus több lejegyzett variánsa is a rendelkezésünkre áll. Ezekből lássunk egy Trencsén és egy Gömör megyei példát. Az alábbi nagyjából abból a térségből van, ahol Bajza is élt. Csak hozzávetőlegesen száz évvel későbbi állapotokról tudósít:

Hogyan főzték régen a kávé

Régen teljesen más volt, mint ma. A nők otthon voltak, csinálták, amit tudtak, mi pedig bejártuk a világot. Itt burgonyán és tejen éltünk, mert nem volt elég kenyér.

Egyszer valaki hazatért a világból, és babkávét hozott Németországból. Amikor hazaért, odaadta a feleségének, papírral (használati utasítással? papírcsomagolással?) együtt, és megkérte, hogy reggel főzzön neki kávé. Reggel a férfi még aludt, a nő pedig főzte a kávé. Edénybe vizet tett, meghámozta a burgonyát, felvágta, hozzáadta az edénybe, lefedte, és hagyta főni.

Amikor megfőtt, zsíron pirított lisztből rántást készített, összekeverte, majd felérsztette a férjét, hogy a kávé leves készen van.

A férfi asztalhoz ült, a felesége pedig egy kis tábla öntötte neki a főztjét. De valami nem stimmel a férjnek. Megkóstolta, de nem lehetett megenni. Először dühbe gurult, de aztán elmagyarázta neki, hogyan kellett volna csinálnia. És amikor a legközelebb kávé hozott, megtanította neki, hogyan kell azt főzni.

Így volt! És így főztek az emberek, még akkor is, amikor az első teát Oroszországból hozták.¹⁸

i narobíme sá dostí; mužeme pretož ag mi nekdí nečo lepšého chlúpuťuťi. No kúp gég gedí-ňe; rekla žena. S prwú techdí príležitosťú kúpil dwa funti, a žena wšecku na ráz tak, gako bila, do hrnca wšipala, i, že nezmakala, od rána až do weľkého poledňa warila. Potom wikipala na misu ag z wodu, a na spúsob bóbowég poléwki ližicami gu gedli. Manžel dlho krúťice hláwu na posledí reknúť: ti Páňi mágú predce čudnú chuť! (Baiza 1795, 234–235. p.)

17 További irodalommal lásd: Liszka 2025, 86. p.

18 **Ako kedysi kávu varili.** Voľakedy to bolo celkom ináč, ako je to včul. Ženy boli doma, robili, čo ktorá mohla a my sme chodili po svete. Žilo sa tu o zemiakoch a o mlieko, lebo tu nie je dost chleba.

Raz sa jeden bol vrátil zo sveta a doniesol zrnkovú kávu z Nemecka. Keď prišiel domov, dal ju žene a vraví, aby ráno uvarila kávu a dal jej ju aj s papierom. Ráno muž ešte spal a žena varila tú kávu. Nabrala do hrnca vody, oškrabala zemiaky, pokrájala ich, dala do hrnca, hrniec prikryla a tak to nechala variť.

eď to už bolo uvarené, spravila na masti zásmažku, zatrepala to a za chvíľu išla zobudíť muža, že polievka z kávy je už hotová.

Muž sadol za stôl a žena mu išla nalievať do misky. Akosi sa mu to nezdalo. A keď to vyliala, okoštoval, ale nemohol to jesť. Najprv sa nazlostil, ale potom jej povedal, ako to mala spraviť. A keď druhý raz prišiel aj s kávu, naučil ju to variť.

Hogyan főzte nagyanyánk a kávé a hússal

Nagyapánk gyakran járt Pestre. Gyümölcsöt és más dolgokat is szállítottak oda. Borral is jártak, hordót vittek a szekéren, mert csak szekérral jártak. De nem ám csak oda szállítottak, hanem mindig vissza is hoztak valamit. Ezt cserének nevezték. Így került cukor és mindenféle dolog a konyhába és a házba, és egyszer kávé, feketekávé is hozott.

Hazajött és azt mondta, nézzétek, micsoda újdonságot hoztam. Öreganyánk nem tudta, mi az a feketekávé, nem ismerte, azt sem tudta, mire való, mit kell vele csinálni. Azt hitte, hogy ha fekete, mint a fűszer, akkor a húshoz való. A húst vízbe tette főzni, és a feketekávé is hozzáadta. Azt mondta, hogy a bab helyett – azok a kávészemek elég hasonlóak voltak.

Nagyanyánk sokáig főzte a babot, és minél tovább főzte, annál keményebb lett. Csodálkozott, hogy lehetséges ez, hogy ennyi idő után is kemény maradt. Csak amikor a hús teljesen megfőtt, hagyta abba annak a babnak főzését, s rájött, hogy ez nem bab. Nem tudta, mi volt az, akkoriban még nem ismerte a feketekávé.¹⁹

Ezek valóban igaz történeteknek (a Kovács Ágnes-féle, fentebb bemutatott séma első fázisának) tűnnek, miközben Bajza szövegére is meghökkentő módon rímelnek, és (úgy tűnik) viszonylag széles körben elterjedtek (mind történetileg, mind földrajzilag). Közbevetőleg jegyzem meg, hogy olyannyira hitelesnek, igaznak tűnnek, hogy még az oly tapasztalt kutatót, mint Balázs Lajost is megtévesztik. Aki készpénznek vett egy, Csíkszentdomokos paraszti társadalmá polgárosodásáról, a vasúttal együtt érkező új és korábban ismeretlen termék- és ételféleségekkel kapcsolatban közreadott tanulmányában:

Az új és ismeretlen termékek fogadtatására derűt keltő és [a] táplálkozási kultúrára is jellemző példa a kávé és a kávézás – „úri” kedvtelés – megjelenése Szentdomokoson. Egy

Tak to bolo veru! A tak robili a varili l'udia aj keď doviezli prvý čaj z Ruska. (Dihé Pole, okr. Žilina, 1947) (Gašparíková 2001, 771. p. pozn. 1031)

Ugyanebben a térségben (Veľké Rovno, okr. Žilina) 1980-ban lejegyzett hasonló történetet közül egyébként Ján Michálek az ismeretlen tealevelelről: *Drotárová žena a čaj* (Michálek 1987, 35. p.)

- 19 **Ako sa stará mať kávu s mäsom varili.** Náš prastarý otec chodieval často do Pešti. S ovocím a aj iné veci tam vozili. S vínom tiež chodili, na voze mali sud, lebo len na vozoch chodili. To ale nebol len tak, že tam niečo viezli, vždy aj nazad mali naložené. Hovorilo sa tomu na výmenu. Odtiaľ doniesol cukor a všetko možné do kuchyne a do domu a raz tak doviezol kávu, čiernu kávu.

Prišiel domov a hovorí, že pozrite, čo som nového doniesol. Stará mať nevedela, čo je to čierne káva, nepoznala ju a ani nevedela, keď ju doniesli, na čo to je, či sa s tým má robiť. Mysleli si, že keď je to čierne ako korenie, že to do mäsa patrí. Postavili mäso do vody variť a tá čiernu kávu s ním. Povedali, že namiesto fazule – tie bobuľky sa dosť podobali.

Dlho, dlho varila stará mať tú fazuľu a čím dlhšie ju varila, tým bola akási tvrďšia. Divila sa, čudovala sa, ako je to možné, že po toľkom namäkne, stále bola tvrďá. Až keď sa mäso celkom uvarilo, prestala variť aj tú fazuľu a vedela, že to fazuľa nie je. Čo to bolo, nevedela, čiernu kávu vtedy veru ešte ani ona nepoznala.

(Ochtiná, Gemer, 1984) (Michálek 1987, 29. p.)

néprajzi gyűjtés alkalmával mondta el néhány 70 év körüli asszony, hogy valamikor a húszas években egy társasági összejövetelre ők is vásároltak „két maréknyi” feketekávét, mert hírből hallottak róla. „Beleöntöttük a kávészemeket egy fazék vízbe, főztük és főztük, kóstoltuk, aztán még főztük, s az Istennek se értettük, hogy mi ezen a jó.”

(Balázs 1999, 93. p.)

Szinte szó szerint arról számol be, amiről Fáy András a maga utánozhatatlan szarkazmusával, valamint Bajza csaknem két évszázaddal korábban már hírt adtak! Illetve amiről Balázs „adatközlői” történetével (történeteivel²⁰) nagyjából egy időben (illetve néhány évtizeddel még korábban) a cseh néprajzi kutatás részletesen beszámolt. Arra most itt nincs okom, hogy a kávézás szokásának cseh paraszti környezetben való elterjedését vizsgáljam, mindössze arra mutatok rá, hogy a délnyugat-csehországi térség (Chodsko) vonatkozásában Jan František Hruška az első találkozást a kávéval, a „legidősebb visszaemlékezők” tanúsága alapján a 19. század harmincas éveire teszi, miközben megemlíti (mivel nem ismervén annak módját), a szemeskávét mint babot főzték hosszú ideig.²¹ František Homolka Közép-Csehországból hoz két hasonló, igaznak vélt történetet.²²

Nagyjából ugyanerre az időszakra vonatkozik az 1877-ben Mélykúton (mai Bács-Kiskun m.) született Fenyő Miksa témánkra vonatkozó emléke is:

...az öreg Baloghné jött látogatóba hozzánk, anyám mindig kávéval kedveskedett neki. „Már maga hogy főzi a kávé, Slajfynyné asszony?” (a Fleischmann szónak többnyire kitékérték a nyakát, aki jól mondotta, az is Flajsmant-ot mondott) – kérdezte az öreg Baloghné. Mert hogy ő órákig főzte a kávébabot, nem akart megpuhulni.

(Fenyő 1994, 36. p.)

20 Nem tehetek róla, nekem fura ez a „néhány 70 év körüli asszony”, aki(k)től aztán szó szerint idéz a szerző. De mégis: melyiktől a „néhányból”?

21 „...s malým neporozuměním a z něho i s nemalými svízely: vařila zrnka celá, musela variti dlouho a hodně, aby přece něco vyvařila.” (Hruška 1905, 364. p.)

22 *Z historie kávy.* Neboška maminka moje dostala jednou vod farcký kuchařky taky trochu tej meducíny uš upražený. Tak ji pekně uvařila, potom ji dala na talířek, posypala cukrem a pekně ji vomastila. Ale ňák ji to nejelo. To ce ví, že se tym moc nechlubila, aš nám to jednou vypravovala (Zlosejn). To zas jednou jel formani vod Prahy a rostrch sej im pytel s kafem Tak bylo sypaný vod Postřizina až ke Kozomínu. To ce ví, lidi si ho nasbírali, ale vařit ho neumněli. Jen v Postřizíně šenkýřka. Tak tam přišla bába, a ptala se, jak to vaří. Já to vařila, povídá, žíci sem to míchala, a eště to nebylo mněký. – No to ho musíte upražit, umlít, a pak vařit a dát mlíko, teprva potom je to hotový. – A já! povídá ta žencká, to je moc dlouhý, a to žádná polívka tak dlouho netrvá. (Dřínov) (Homolka 1909)

„A kávéfogyasztás a jólét jele volt”, mondja, s megemlíti, hogy Arany Jánosékkal kapcsolatban egy rokon arról beszélt, olyan jól ment nekik, hogy „még kávéztak is”.²³ (Fenyő 1994, 36. p.)

Világos, hogy ebben az időben kibogozhatatlanul kavargtak és keveredtek (tágasan értelmezve²⁴) a kései reneszánsz óta terjedő vándortörténetek az időnként alighanem a valóságban is meg-megisméltlődő, a tájékozatlanságból fakadó szerencsétlenkedések jóízű továbbmesélésével.

A későbbi szóbeliségből lejegyzett történetek e kettős erőter által megerősített emlékezet termékei.

A nemzetközi mesetípusok katalógusa az ATU 1339C típuszám²⁵ alatt tartja számon a *Magyar népmesekatalógus* (MNK) által kávéfőző asszonynak titulált elbeszélés-típust és a történetnek bosnyák, bolgár, egyiptomi, finn, ír, lengyel, lett, litván, magyar, német, olasz, osztrák, skót, svájci, szerb, szlovák, ukrán előfordulásait adatozza. (Uther 2004, II: 140. p.)

Megemlítem, hogy a magyar mesetípusok katalógusa szerint voltaképpen ugyanebbe a képzetkörbe, az ismeretlen ételről szóló történetek egyik altípusába (MNK 1339BI*) sorolható Kovács Pálnak egy további közlése is: „Érti, mint a' Véneki Asszony a' spárga főzést. Ez a' tetejét a' spárgának le-metélte, gondolván, hogy éretlen, 's a' tövét főzte meg.” (Kovács P. 1794, 235. p. Vö. Kovács Á. szerk. 1990, 216. p.) A nemzetközi mesekatalógus tágabban értelmezett kategóriaként tartja számon,²⁶ ahol a bolond a gyümölcs (banán, görögdinnye, szilva) ehető részét eldobja, a maradékot (héjat, magot) meg keserűnek, ehetetlennek találja: ATU 1339B. Közben utal arra a magyar változatra is, ahol egy tudatlan nő csak a spárga szárait főzi meg, mert úgy gondolja, hogy a teteje még nem érett meg. (Uther 2004, II: 139–140. p. Vö. Pöge-Alder 2007)

23 Vámbéry Ármin emlékirataiban, nagyjából hasonló időszakra vonatkozóan, hasonló összefüggésben említi ugyanezt: „a kávé és a tej a csemegeféle osztályába tartozott nekünk...” (Vámbéry 1905, 11. p.)

24 Tágan értelmezve ebbe az elbeszéléscsaládba (ATU 1339: *Strange Foods*) tartoznak mindazok a történetek, amikor valami ismeretlent, tudatlanságból fogyasztható ételnek nézve megesznek. A jelzett anekdotabokor egyik extrém ágának (*véletlen kannibalizmus; rokon az urnában*. ATU 1338G: *The Relative in the Urn*) alighanem az egyik legkorábbi európai főbukkanása (arab előzmények után) a 15. századi itáliai mókamesternél, Poggiónál jelenik meg (Poggio 1906, 135–136. p. Vö. Pöge-Alder 2007, 1004–1005. p.), majd a történet egy Amerikába került és ott elhunyt rokon hamvainak egzotikus, amerikai élelemkiegészítőnek, instant italpornak tekintett és rendszeresen fogyasztani kezdett esetét elbeszélő városi legendáival bezárólag napjainkig él és virul. (vö. Ranke 1973; Ranke 1978, 286–290. p. Példái, tényleg csak találomra: Brednich 2009, 73–76. p.; Janeček 2009, 180–182. p.)

25 *Woman is Unacquainted with Tea/Coffee.*

26 *Fool is Unacquainted with Bananas (Watermelon, Plums)*

Végezetül, hogy keretes szerkezetet adjak jelen írásnak, térjünk vissza nagyanyám szólásához. Sajnos nem emlékszem, milyen beszédhelyzetben hozta elő, de egészen biztosan nem történetként, hanem inkább afféle intésként vagy példabeszédként: úgy járt/nehogy úgy járj, mint az egyszeri asszony, aki babként főzte a babkávét. Hogy honnan ismerhette, már soha nem fog kiderülni. Ilyen esetekben mondjuk azt, hogy a szájhagyományból...

Irodalom

- Baiza, Jos. Ign. 1795. *Weselé Učinkí, a Rečeňj, které k stráweňu trúchliwích hodín Zebrał, a widál Jos. Ign. Baiza. Farár Dolno-Dubowský.* W Trnawe, u Wáclawa Gelinka privil. Knihotláčara.
- Bajza, Jozef Ignác 1978. *Veselé príbehy a výroky.* Doslov napísal a vysvetlivky spracoval Jozef Minárik. Bratislava, Tatran.
- Balázs Livia 2025. *Népi próza a Rábaközben.* Budapest, Balassi Kiadó. /Magyar Népköltészet Tára, XXII./
- Balázs Lajos 1999. A polgárosodás jelei (tünetei) egy hagyományörző paraszti közösségben. *Korunk*, 10/8, 90–96. p.
- Ballagi Mór 1850. *Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye I–II.* Összeszedte, értelmezte, s más nemzeteknek hasonértelmű mondataival fölvilágosította Dr. Ballagi Mór. Szarvason, Réthy Lipót nyomdájában.
- Bárdosi Vilmos 2015. *Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár.* Budapest, Tinta Kiadó. /A magyar nyelv kézikönyvei, XXVII./
- Bodgál Ferenc 1963. Bevezető. In *Istvánffy 1963*, 7–22. p.
- Brednich, Rolf Wilhelm 2009. *Die Spinne in der Yucca-Palme. Sagenhafte Geschichten von heute.* München, Verlag C. H. Beck.
- Czuczor Gergely–Fogarasi János 1864. *A magyar nyelv szótára.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János. Második kötet. Pest, Emich Gusztáv Magyar akadémiai nyomdásznál.
- Čelakovský, František Ladislav 1949. *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Připojena jest sbírka prostonárodních českých pořekadel.* Usporádal a vydal Frant. Lad. Čelakovský. Do tisku připravil, rejtříkem, poznámkami a doslovem opatřil Karel Dvořák. Praha, Nakladatelství Vyšehrad.
- Erdélyi János 1851. *Magyar közmondások könyve.* A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pesten, Nyomtatott Kozma Vazulnál.
- Fáy András 1820. *Eredeti Meséi és Aphorizmái.* Bétsben, Pichler Antal betűivel.
- Fáy András 1828. *Újabb eredeti Meséi és Aphorizmái.* Második Kiadás. Pesten, k. n.
- Fenyő Miksa 1994. *Önéletrajzom.* Budapest, Argumentum Kiadó.
- Forgács Tamás 2004. *Magyar szólások és közmondások szótára.* Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve. Budapest, Tinta Kiadó. /A magyar nyelv kézikönyvei, VI./
- Gašparíková, Viera szerk. 2001. *Slovenské ľudové rozprávky 2.* Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Homolka, Fr.[antišek] 1909. Z historie kávy. *Český lid*, 18, 351. p.

- Horváth József 2008. Kovács Pál Rupert OSB (1742–1803). In Horváth József–Perger Gyula: *Kísérő tanulmányok Kovács Pálnak Magyar példa, és köz mondási című munkájának hasonmás kiadásához*. Győr, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok igazgatósága, 3–23. p.
- Hruška, Jan Fr.[antišek] 1905. Obrázky a zkazky z Chodska. II. Z historie kávy na Chodsku. *Český lid*, 14, 363–366. p.
- Istvánffy Gyula 1912. Palóc adomák és párbeszéddek. *Ethnographia*, 23, 103–109. p.
- Istvánffy Gyula 1963. *Palóc népköltési gyűjtemény*. Születésének századik évfordulója alkalmából sajtó alá rendezte Bodgál Ferenc. Miskolc, Herman Ottó Múzeum /A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, II./
- Janeček, Petr 2009. *Černá sanitka. To nejlepší ze současných pověstí a fám*. Praha, Nakladatelství Plot.
- Kálmány Lajos 1878. *Koszorúk az Alföld vad virágaiból II*. Aradon, Nyomtatta Réthy Lipót és fia.
- Kovács Ágnes 1990. Bevezető. In Kovács Á. szerk. 1990, 9–25. p.
- Kovács Ágnes szerk. 1990. *Magyar népmesekatalógus 6. A rátótiádák típusmutatója. A magyar falucsúfolók típusai (AaTh 1200–1349). 2. javított, bővített kiadás*. Összeállította és a bevezetőt írta Kovács Ágnes és Benedek Katalin. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- Kovács Pál 1794. *Kovács Pálnak magyar példa, és köz mondási*. Győrben, Streibig József betűivel.
- Liszka József 2024. *Semmiségen nagy vár épül...* Egy magyarul hallott tréfa nemzetközi hátteréhez. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 26/4, 17–44. p.
- Liszka József 2025. Príspevky k pravdepodobným prameňom anekdot a facéii Jozefa Ignáca Bajzu. In Uő: *Bezhraničnosť. Etnologicko-folkloristické aspekty (nielen) kultúry na maďarsko-slovenskom etnickom rozhraní*. Šamorín–Komárno, Fórum inštitút pre výskum menšín–Výskumné centrum európskej etnológie, 85–109. p.
- T. Litovkina Anna 2010. *Magyar közmondások nagyszótára*. Budapest, Tinta Kiadó. /A magyar nyelv kézikönyvei, X./
- Margalits Ede 1897. *Magyar közmondások és közmondásszerző szólások*. Gyűjtötte és rendezte Dr. Margalits Ede egyetemi tanár. Budapest, Kiadja Kókai Lajos. [reprint kiadás: Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990]
- Mészöly Gedeon 1928. Folklore-adalékok Kresznerics Ferenc kézírataiból. *Ethnographia*, 39, 220–223. p.
- Michálek, Ján szerk. 1987. *Keď je dobrá klobása... Spomienkové rozprávanie slovenského ľudu*. Bratislava, Tatran /Ludové umenie na Slovensku/
- Mikszáth Kálmán 1879. *Az igazi humoristák. Cikkek a magyar nép humoráról*. [Szeged?], k. n.
- Mikszáth Kálmán 1968. *Cikkek és karcolatok IV. 1878–1879*. Mikszáth Kálmán Összes Művei 54. Bisztray Gyula–Király István szerk. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- O. Nagy Gábor 1995. *Magyar szólások és közmondások*. 5. kiadás. Budapest, Gondolat-Talentum.
- Pelkó Péter 1864. *Eredeti magyar közmondások és szójárások*. Gyűjté s magyarázatokkal bővítve kiadta Pelkó Péter, rosnyómegei áldozár. Rosnyón.
- Perger Gyula 2008. Kovács Pálnak magyar példa, és köz mondási. In Horváth József–Perger Gyula: *Kísérő tanulmányok Kovács Pálnak Magyar példa, és köz mondási című munkájának hasonmás kiadásához*. Győr, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok igazgatósága, 25–47. p.

- Poggio, Fiorentino 1906. *Die Facezien des Poggio Fiorentino*. Aus dem Lateinischen übersetzt und eingeleitet von Hanns Floerke. Mit einem literaturhistorischen Anhang von Albert Wesselski. München, Privatdruck.
- Pöge-Alder, Kathrin 2007. Speisen unbekannt. In *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung* 12. Berlin–New York, Walter de Gruyter 1002–1005. h.
- Ranke, Kurt 1978. Zum Motiv „Accidental Cannibalism” (Thompson X 21). In *Dona Ethnologica. Beiträge zur vergleichenden Volkskunde. Leopold Kretzenbacher zum 60. Geburtstag*. Helge Gerndt–Georg R. Schroubek szerk. München, R. Oldenburg Verlag, 321–325. p.
- Ranke, Kurt 1978. *Die Welt der Einfachen Formen. Studien zur Motiv-, Wort- und Quellenkunde*. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- Sirisaka Andor 1890. *Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye*. Több forrás és számos munkatárs gyűjtése után – Hirt János közreműködésével – szerkesztette és kiadja Sirisaka Andor. Pécssett, Szerző tulajdona, nyomtatott Engel Lajos könyvnyomdájában.
- Szemerényi Ágnes 2009. *Szólások és közmondások*. Budapest, Osiris Kiadó. /A magyar nyelv kézikönyvtára/
- Sz. Zs. [Szendrey Zsigmond] 1926. Falucsúfolók. *Ethnographia*, 37, 45–46. p.
- Szendrey Zsigmond 1927. Falucsúfolóink. Típusok és tipikus motívumok. *Ethnographia*, 38, 30–39. p.
- Ujváry Zoltán 1996. *Egy földműves szólásai és közmondásai*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék /Gömör Néprajza, XLVIII./
- Ujváry Zoltán 2001. *Szólásgyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Uther, Hans Jörg 2004. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Part I. Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction; Part II. Tales of the stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales; Part III. Appandices. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica /FF Communications 284–286/
- Uther, Hans-Jörg 2015. *Deutsche Märchenkatalog. Ein Typenverzeichnis*. Münster–New York, Waxmann.
- Vajda Mária 2006. „Komádiba, Tótiba, bocskorban jár a liba”. *Bosszantó folklórhagyományok*. Budapest, Gondolat. /Doktori mestermunkák/
- Vámbéry Ármin 1905. *Küzdelmeim*. Budapest, Franklin-Társulat.
- Villányi Péter 2022. *Galgamácsai népmesék és mondák 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó. /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, XXVII./
- Zámolyi V.[arga] Mihály 1896. *Gátfalvi arisztokraták. Humorisztikus korrajz a robotvilágból*. A népkönyvtárak számára írta Zámolyi V. Mihály. Nagybecskerek, Pleitz Fer. Pál Könyvnyomdája.
- Zámolyi V.[arga] Mihály 1897a. *Gátfalvi arisztokraták. Humoros korrajz a robotvilágról*. A népkönyvtárak számára írta Zámolyi V. Mihály. Pozsony, T. Pelikán Krizsó.
- Zámolyi V.[arga] Mihály 1897b. *Gátfalvi arisztokraták. Humoros rajzok a falusi életből*. Megírta: Z. Varga Mihály. /Oktató Népkönyvtár VI. évf., 6; 10–11; 12/ Pozsony, T. Pelikán Krizsó.
- Zaorálek, Jaroslav 1963. *Lidová rčení*. K vydání připravili S. Utěšený, M. Nedvědová, J. Spilka. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd.

- Zátarecký, Adolf Petr 1896. *Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví*. Praha, Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. [modern szlovák kiadás: Zátarecký, Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava, Tatran, 1974 /Hviezdoslavova knižnica, 230./]
- Žeňuchová, Katarína 2016. Humoristická a zábavná próza v diele J. I. Bajzu medzi literatúrou a folklórom. In *Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte*. Žeňuchová, Katarína szerk. 2. doplnené vydanie. Bratislava, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV–Slovenský komitét slavistov–Obec Dolné Dubové, 79–96. p.

JÓZSEF LISZKA

THE COFFEE-MAKING WOMAN: FOLKLORISTIC NOTES ON AN ASPECT OF THE HISTORY OF PEASANT COFFEE DRINKING

The study (examining and exploring the continuous interactions between orality and literacy) investigates the spread of the story of the coffee-making woman (ATU 1339C: Woman is Unacquainted with Tea/Coffee), a side branch of the international folktale catalogue's 'Strange Foods' tale type (ATU 1339: Strange Foods). It focuses primarily on the Hungarian context, but fundamentally in a Central European connection. It is revealed that in Hungarian material, it appeared as a proverb already in the second half of the 18th century (e.g., He knows about it as much as the woman from Bajcs knows about making coffee), and later (similarly to the related Slovak and Czech narrative tradition) explanatory, narrative variants of the proverb are also gradually attested. While its presence is further traceable in 20th-century orality, it also appears sporadically in literary works, as a kind of folklorism.

JÓZSEF LISZKA

BEZHraniČNOSTI

Etnologicko-folkloristické aspekty
(nielen) kultúry na maďarsko-
slovenskom etnickom rozhraní